

Ціннісна сфера особистості та її роль у становленні професіонала

Panchuk N.P. The value sphere of personality and its role in the development of a professional / N.P. Panchuk // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 29. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 471–480.

Н.П. Панчук. Ціннісна сфера особистості та її роль у становленні професіонала. Проведене дослідження дозволило визначити, що цінності можна вважати вузловим моментом професійної реалізації особистості, оскільки саме вони детермінують загальне ставлення особистості до професійних цілей, завдань і вимог, можливість її професійної самореалізації, а також є одним з центральних компонентів структури особистості, що визначає її спрямованість на реалізацію певних відношень, зміст уявлень про своє «Я», поведінку та нормативно-оцінне ставлення до довкілля. Вони є результатом оволодіння середовищем з огляду його значення для задоволення потреб особистості і свідчать про рівень її соціальної зрілості. Встановлено, що професійне становлення майбутнього фахівця відбувається в умовах постійного вибору особистості значущих професійних цінностей, співвіднесення їх з ідеальним образом професіонала у своїй галузі. Визначено, що для реалізації тієї чи іншої системи цінностей необхідна суспільно-політична активність особистості: актуально усвідомлюється тільки те, що входить в діяльність як предмет тої чи іншої складової її дії, як її пряма мета. Процес формування цінностей, поперше, є соціальним за своєю природою. По-друге, тісно пов'язаний з характером діяльності та її процесуальними характеристиками (мотиваційними, операційно-виконавчими, суб'єктивними). По-третє, опосередкований спілкуванням індивіда з індивідом (в різних сферах, з реалізацією різних ролей, статусних відношень, функцій і т.д.). По-четверте, процес формування цінностей відображає смисложиттєву активність особистості (формування ідеалів). По-п'яте, він пов'язаний з оцінюванням, яке супроводжує практично всі акти психічної активності суб'єкта, що ведуть до формування суб'єктивного образу об'єктивного світу.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, професійні цінності, професійне становлення, професійна спрямованість, структура особистості, активність особистості.

Н.П Панчук. Ценностная сфера личности и её роль в становлении профессионала. Проведённое исследование позволило определить, что ценности можно считать узловым моментом профессиональной реализации личности, поскольку именно они детерминируют общее отношение личности к профессиональным целям, задачам и требованиям, возможность её профессиональной самореализации, а также является одним из центральных компонентов структуры личности, определяет её направленность на реализацию определённых отношений, содержание представлений о своём «Я», поведение и нормативно-оценочное отношение к окружающей среде. Они являются результатом овладения средой, учитывая его значение для удовлетворения потребностей личности и свидетельствуют об уровне её социальной зрелости. Установлено, что профессиональное становление будущего специалиста происходит в условиях постоянного выбора личности значимых профессиональных ценностей, соотнесения их с идеальным образом профессионала в своей области. Определено, что для реализации системы ценностей необходима общественно-политическая активность личности: актуально осознаётся только то, что входит в деятельность как предмет той или иной составляющей её действия, как её прямая цель. Процесс формирования ценностей, во-первых, является социальным по своей природе. Во-вторых, тесно связан с характером деятельности и её процессуальными характеристиками (мотивационными, операционно-исполнительными, субъективными). В-третьих, опосредован общением индивида с индивидом (в разных сферах, с реализацией различных ролей, статусных отношений, функций и т.д.). В-четвёртых, процесс формирования ценностей отражает смысложизненную активность личности (формирование идеалов). В-пятых, он связан с оценкой, которая сопровождает практически все акты психической активности субъекта, ведущих к формированию субъективного образа объективного мира.

Ключевые слова: ценностные ориентации, профессиональные ценности, профессиональное становление, профессиональная направленность, структура личности, активность личности.

Постановка проблеми. Посилена увага до аналізу професійних цінностей фахівця як найважливішої професійно важливої якості спеціаліста зумовлена складними та швидкоплинними політичними, соціально-економічними, культурними перетвореннями в Україні, всебічною інтелектуалізацією праці і, як наслідок, посиленням її інформаційної складової, суспільними запитами на виховання конкурентно спроможного фахівця, необхідністю творчого зростання особистості працівника, запровадженням у повсякденну практику життя філософії людиноцентризму. Значущість проблеми взаємозв'язку професійного становлення педагога та його ціннісної сфери зумовлена також і тим, що недостатньо з'ясованими залишаються питання форму-

вання та ролі цінностей у роботі педагога, а також питання про те, яким саме чином індивідуальні цінності особистості вчителя впливають на ефективність його професійної свідомості, а отже, і професійної діяльності. У зв'язку з цим на сучасному етапі одним із головних і актуальних завдань є забезпечення формування певних особистісних структур, які б дозволили особистості максимально розкрити свій внутрішній потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цінності та ціннісні орієнтації ґрунтовно досліджуються як елементи структури особистості фахівця в процесі його професійного становлення О.Ф.Бондаренко, Л.В.Долинською, З.С.Карпенко, Д.О.Леонтьєвим, В.М.Мицько, М.С.Пряжніковим, С.О.Ставицькою, Н.Ф.Шевченко, Н.В.Чепелевою, М.С.Яницьким тощо. Сучасні дослідники розглядають ціннісні орієнтації у вигляді системи певних норм, прийнятих груповою свідомістю.

У зв'язку з актуальністю зазначеної тематики метою нашого дослідження було вивчення ціннісних орієнтацій як елементів структури особистості фахівця в процесі його професійного становлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ціннісний компонент особистості передбачає орієнтацію на власну, автономну систему цінностей, пов'язану з усвідомленням відповідальності за результати своєї професійної діяльності. Ціннісний компонент особистості, за М.С.Яницьким, виступає як основний регулятор активності фахівця та спрямованості його розвитку [14]. На думку Н.Ф.Шевченко, «цінність припускає вибір, і тому саме в ситуаціях вибору найбільш яскраво виявляються характеристики, які відносяться до ціннісно-змістового компонента свідомості людини» [13, с.50].

Цінності можна вважати вузловим моментом професійної реалізації особистості, оскільки саме вони детермінують загальне ставлення особистості до професійних цілей, завдань і вимог, можливість її професійної самореалізації. Більш того, чітке визначення професійної спрямованості обумовлює ідентифікацію особистості з професійними завданнями, цілями і вимогами та, відповідно, формування у неї системи цінностей, в якій професія займає пріоритетне місце. Цінності та ціннісні орієнтації є визначальними, значущими, спонукальними для особистості. Саме у залежності від них фахівець здійснює вибір стратегії та засобів продуктивного вирішення завдань. Цінність особистості перетворюється у ціннісну спрямованість професійного мислення, коли йдеться про вирішення професійних завдань [10].

Систему цінностей людини у цілому, як підкреслює Л.В.Косова, можна визначити як «універсальну, пролонговану, консервативну структуру пріоритетів, що визначає бажаний життєвий проект і систему орієнтацій індивіда» [8, с.114]. «Елемент структури особистості, ціннісні орієнтації виступають як діалектична єдність загального, особливого й індивідуального, думок, почуттів і практичної поведінки» [1, с. 65], є «основним каналом засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей в стимули і мотиви практичної поведінки людей» [1, с. 63]. «Наявність цінностей є виявом небайдужості людини у ставленні до оточення, яка виникає із значущості різних сторін, аспектів навколишнього світу для їх життя. Вони, по суті, є результатом оволодіння середовищем з огляду його значення для задоволення потреб особистості і свідчать про рівень її соціальної зрілості» [5, с.19]. Ціннісний компонент виконує функцію провідного в ключових компетенціях професіонала, забезпечуючи не тільки успіх в професійній діяльності, конкурентоспроможність, але й його життєздатність в нових соціально-економічних умовах. Є.І.Головаха вважає, що ціннісні орієнтації виконують регулятивну функцію, оскільки вони «не мають тієї визначеності (однозначності), яка властива сформованим на належному рівні цілям та планам» [6, с.258–259]. «Ціннісні орієнтації, життєві цілі і плани становлять ядро життєвої перспективи...» [6, с.267]. Ціннісні орієнтації визначають активність та спрямованість особистості, систему відносин, а також, як справедливо зазначає А.М. Лазурак, «загальний підхід людини до світу, до себе, надають сенсу особистісним позиціям, поведінці, вчинкам» [9, с.23]. Особистісні цінності, на думку І.Д. Беха, виступають унормованими утвореннями як приписи чи заборони, котрі задають очікувану, належну, необхідну чи бажану поведінку, або існують у вигляді ідеалу, зразка для наслідування [4, с.95].

Період юнацтва, на який припадає студентський вік, здебільшого вважається найбільш прийнятним періодом для входу людини у світ цінностей і ціннісного самовизначення. Відбувається цей процес саме завдяки освітньому середовищу. І.О.Сапогова зазначає, що формування ціннісної сфери у процесі навчання визначається, з одного боку, особистісними особливостями, розвитком та усвідомленням своїх інтересів і цінностей, а з другого, – соціальними чинниками – цінностями іншого суб'єкта, стилем спілкування з ним. Водночас в основі загального механізму формування цінностей лежать, перш за все, діало-

гічний стиль спілкування і розвиток рефлексивних особливостей студентів [11, с.148]. Основним надбанням юнацького віку вважається професійне самовизначення. Усвідомлення особистістю свого місця в майбутньому, на думку О.В.Серого, сприяє формуванню специфічних особливостей групи молоді, яка навчається, таких як: свідомо потреба не тільки в отриманні знань, але й у виробленні власних поглядів і переконань; формування наукового світогляду, поява теоретичних інтересів; прагнення до самостійності, потреба в самопізнанні та самоствердженні; внутрішнє спонукання до самореалізації, визначення життєвих перспектив; усвідомлення особистістю своїх можливостей при досягненні певної мети; прагнення жити при максимальній напрузі своїх можливостей [12, с.357].

Ми наголошуємо на особливостях процесу формування цінностей майбутніх учителів, оскільки педагогу властива тісна пов'язаність із характером діяльності та її мотиваційними, операційно-виконавчими та суб'єктивними характеристиками; опосередкованість спілкування індивіда з індивідом. Цей процес «відображає смисложиттєву активність особистості та пов'язаний з оцінюванням, яке супроводжує практично всі акти психічної активності суб'єкта, що ведуть до формування суб'єктивного образу об'єктивного світу» [7, с.33].

Сучасні тенденції гуманізації вищої освіти свідчать про посилення уваги до ціннісного становлення майбутніх фахівців у набутті професіоналізму. Значна кількість емпіричних психологічних досліджень підтверджує думку про вплив професії людини на її сприйняття та розуміння світу, а також самого себе. Фахівці сприймають оточуючий світ і свою особистість у ньому через призму світу своєї професії, а власне, світ професій є невід'ємною частиною суб'єктивної моделі світосприйняття у фахівців [3, с.195]. Професійне становлення майбутнього фахівця відбувається в умовах постійного вибору особистості значущих професійних цінностей, співвіднесення їх з ідеальним образом професіонала у своїй галузі. Згідно досліджень, проведених Т.Л. Антоненко, «...95% студентської молоді чітко уявляє ідеальний образ фахівця своєї спеціальності. Та вже 50% студентів негативно характеризують реальний образ і сумніваються в можливості змінити існуючу традиційну систему ставлень в обраній галузі професійної діяльності...» [2, с.35]. Результати таких досліджень показують важливість впливу ціннісної сфери на професійне становлення фахівця. Якщо студент підходить до вибору майбутньої професії з прагматичних

позицій, то для нього цінністю стає не самореалізація у праці, а насамперед матеріальні здобутки, престижність професії та таке інше.

Під особливою увагою має знаходитися процес формування ціннісних детермінант особистості фахівця в системі професій типу «людина-людина», які потребують особистісного впливу. Саме у межах цих професій можна виділити особливі вимоги, що висуваються до їх представників, причому не тільки до рівня знань і вмінь конкретного фахівця, але й до його особистісної складової. Невипадково значна кількість досліджень доводить, що інтенсивний суб'єктний внесок перетворює особистість професіонала на інструмент його діяльності.

Висновки. В результаті проведеного дослідження визначено, що для реалізації тієї чи іншої системи цінностей необхідна суспільно-політична активність особистості: актуально усвідомлюється тільки те, що входить в діяльність як предмет складової її дії, як її пряма мета. Процес формування цінностей, по-перше, є соціальним за своєю природою. По-друге, тісно пов'язаний із характером діяльності та її процесуальними характеристиками (мотиваційними, операційно-виконавчими, суб'єктивними). По-третє, опосередкований спілкуванням індивіда з індивідом (у різних сферах, з реалізацією різних ролей, статусних відношень, функцій і т.д.). По-четверте, процес формування цінностей відображає смисложиттєву активність особистості (формування ідеалів). По-п'яте, він пов'язаний із оцінюванням, яке супроводжує практично всі акти психічної активності суб'єкта, що ведуть до формування суб'єктивного образу об'єктивного світу.

Отже, починаючи професійну діяльність, спеціаліст стикається з такими фактами та людськими вчинками, які будуть потребувати від нього здійснення вибору. Фахівець, здійснюючи певний вибір, наділений свободою при прийнятті рішення і знаходженні адекватних засобів здійснення поставленої мети та розв'язання проблеми. Проте завжди, маючи свободу вибору, фахівець несе відповідальність за здійснений вибір. Причому відповідальність розглядається як своєрідна плата професіонала за надання йому свободи у прийнятті рішення. Для виконання такого складного завдання фахівцеві знадобиться не тільки рефлексія набутого досвіду соціальних відносин, а й збагачення власної духовності та наповнення професійної діяльності особистісним смислом. Вони можуть бути представлені детермінантами активності, поведінки, суб'єктивності та пізнання. В індиві-

дуальній системі цінностей педагога кожний із вищенаведених класів детермінант відображається через суб'єктивні складові: внутрішню мотивацію, спрямованість, установки та рівень усвідомлення професійної діяльності. Натомість, у свою чергу, власне функціонування та розвиток професійного мислення майбутнього фахівця є обумовленим та залежним від ступеня прояву та взаємопов'язаності названих суб'єктивних чинників. Цінності та ціннісні орієнтації їх носія визначають стратегію вирішення професійних запитів і завдань, відповідно впливаючи на результат самої професійної діяльності особистості фахівця-психолога [10]. Зазначимо також, що ціннісний компонент є провідним у ключових компетенціях професіонала, який забезпечує не тільки успіх індивіда в професійній діяльності, його конкурентоспроможність, але і власне його життєздатність у нових соціально-економічних реаліях.

Список використаних джерел

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности / В.Г.Алексеева // Психологический журнал. – 1984. – т.5. – №5. – С. 63–70.
2. Антоненко Т.Л. Психологічні основи впливу ціннісно-сміслової сфери на професійне становлення майбутнього фахівця / Т.Л. Антоненко // Педагогіка і психологія : Вісник АПН України. Науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України. – №4(65). – 2009. – С. 26–36.
3. Артемьева Е.Ю. Психология субъективной семантики / Е.А. Артемьева. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1980. – 318 с.
4. Бех І.Д. Від волі до особистості / І.Д. Бех. – К. : Україна – Віта, 1995. – 202 с.
5. Болотіна В.Ю. Моральні цінності підростаючого покоління / В.Ю. Болотіна // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В. Сухомлинської. – К., 1997. – С. 19–21.
6. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности / Е.И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов / сост. Л.В. Куликов. – СПб. : Питер, 2000. – С. 256–269. (Серия: Хрестоматия по психологии).
7. Долинська Л.В. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: навчальний посібник для студентів ВНЗ / Л.В. Долинська, Н.П. Максимчук. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2008. – 124 с.

8. Косова Л.Б. Динамика ценностных ориентаций: анализ результатов эмпирического исследования / Л.Б. Косова // Социологические исследования. – 1994. – № 2. – С. 112–115.
9. Лазурак А.М. Цінності людини в науково-психологічному осмисленні / А. М. Лазурак // Психологія і суспільство. – 2003. – №2. – С.19– 37.
10. Романова Ю.В. Розвиток особистісного потенціалу майбутніх психологів за допомогою програми оптимізації ціннісних детермінант професійного мислення майбутніх психологів / Ю.В.Романова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія №12. – Психологічні науки : зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2013. – №42 (66). – С. 239–248.
11. Сапогова Е.Е. Особенности формирования ценностных ориентаций у старшеклассников / Е.Е. Сапогова // Педагогика развития и перемены в Российской образовании: материалы 2-й научно-практической конференции. – Красноярск, 1995. – С. 147–148.
12. Серый А.В. Ценностные ориентации как фактор формирования и развития системы личностных смыслов индивида / А.В. Серый. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 1999. – С. 354–360.
13. Шевченко Н.Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: монографія / Н.Ф. Шевченко. – К. : Міленіум, 2005. – 298 с.
14. Яницкий М.С. Ценностно-смысловая парадигма как методологическая основа оценки и прогнозирования развития личности [Текст] / М.С. Яницкий, А.В. Серый // Личностное развитие: прогностические модели, факторы, вариативность: коллективная монография. – Томск: ТГПУ, 2008. – С. 71–93.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Alekseeva V.G. Cennostnye orientacii kak faktor zhiznedejatel'nosti i razvitija lichnosti / V.G.Alekseeva // Psihologicheskij zhurnal. – 1984. – t.5. – №5. – С. 63–70.
2. Antonenko T.L. Psychologichni osnovy vplyvu cinnisno-smyslovoi' sfery na profesijne stanovlennja majbutn'ogo fahivcja / T.L. Antonenko // Pedagogika i psihologija : Visnyk APN Ukrai'ny. Naukovo-teoretychnyj ta informacijnyj zhurnal Akademii' pedagogichnyh nauk Ukrai'ny. – №4(65). – 2009. – S. 26–36.

3. Artem'eva E.Ju. Psihologija sub#ektivnoj semantiki / E.A. Artem'eva. – M. : Izd-vo Mosk. gos. un-ta, 1980. – 318 s.
4. Beh I.D. Vid voli do osobystosti / I.D. Beh. – K. : Ukrai'na – Vita, 1995. – 202 s.
5. Bolotina V.Ju. Moral'ni cinnosti pidrostajuchogo pokolinnja / V.Ju. Bolotina // Cinnosti osvity i vyhovannja / Za zag. red. O.V. Suhomlyns'koi'. – K., 1997. – S. 19–21.
6. Golovaha E.I. Zhiznennaja perspektiva i cennostnye orientacii lichnosti / E.I. Golovaha // Psihologija lichnosti v trudah otechestvennyh psihologov / sost. L.V. Kulikov. – SPb. : Piter, 2000. – S. 256–269. (Serija: Hrestomatija po psihologii).
7. Dolyns'ka L.V. Psihologija cinnisnyh orijentacij majbutn'ogo vchytelja: navchal'nyj posibnyk dlja studentiv VNZ / L.V. Dolyns'ka, N.P. Maksymchuk – Kam'janec'-Podil's'kyj : FOP Sysyn O.V., 2008. – 124 s.
8. Kosova L.B. Dinamika cennostnyh orijentacij: analiz rezul'tatov jempiricheskogo issledovanija / L.B. Kosova // Sociologicheskie issledovanija. – 1994. – № 2. – S. 112–115.
9. Lazurak A.M. Cinnosti ljudyny v naukovu-psihologichnomu osmyslenni / A.M. Lazurak // Psihologija i suspil'stvo. – 2003. – №2. – S.19– 37.
10. Romanova Ju.V. Rozvytok osobystisnogo potencialu majbutnih psihologiv za dopomogoju programy optymizacii' cinnisnyh determinant profesijnogo myslennja majbutnih psihologiv / Ju.V.Romanova // Naukovyj chasopys NPU imeni M.P.Dragomanova. – Serija №12. – Psihologichni nauky : zb. naukovyh prac'. – K. : NPU imeni M.P. Dragomanova, 2013. – №42 (66). – S. 239–248.
11. Sapogova E.E. Osobennosti formirovanija cennostnyh orijentacij u starsheklassnikov / E.E. Sapogova // Pedagogika razvitija i peremeny v Rossijskom obrazovanii: materialy 2-j nauchno-prakticheskoi konferencii. – Krasnojarsk, 1995. – S. 147–148.
12. Seryj A.V. Cennostnye orijentacii kak faktor formirovanija i razvitija sistemy lichnostnyh smyslov individa / A.V. Seryj. – Kemerovo : Kuzbassvuzizdat, 1999. – S. 354–360.
13. Shevchenko N.F. Stanovlennja profesijnoi' svidomosti praktychnyh psihologiv u procesi fahovoi' pidgotovky: monografija / N.F. Shevchenko. – K. : Milenium, 2005. – 298 s.
14. Janickij M.S. Cennostno-smyslovaja paradigma kak metodologicheskaja osnova ocenki i prognozirovanija razvitija lichnosti [Tekst] / M.S. Janickij, A.V. Seryj // Lichnostnoe

razvitie: prognosticheskie modeli, faktory, variativnost':
kollektivnaja monografija. – Tomsk: TGPU, 2008. – S. 71–93.

N.P. Panchuk. The value sphere of personality and its role in the development of a professional. In the result of the study it was determined that the values can be considered as the focal point of personality's professional realization, as they determine the general attitude of the personality to the professional goals, objectives and requirements, the possibility of professional self-realization, and is one of the central components of personality's structure that determines its focus on realization of certain relations, content of ideas about his «Me», behavior and normative evaluative attitude to the environment. They are the result of mastering the environment because of its importance to meet the needs of the individual and demonstrate the level of social maturity. It was established that professional development of future specialist is under constant selection of the personality of relevant professional values, their correlation with the ideal image of a professional in their field. It was determined that social and political activity of the personality is necessary for the implementation of a system of values: only that part that is included in the activity as a subject of one or another component of the action, as its direct objective is actually understood. The formation of values is firstly social in nature. Secondly, it is closely related to the nature of activity and its procedural characteristics (motivational, operational and executive, subjective). Thirdly, it is mediated by the communication between individuals (in different areas, using the implementation of different roles, status relationships, functions, etc.). Fourthly, the formation of values reflects the significant activity of the personality (formation of ideals). Fifthly, it is associated with appraisal that accompanies virtually all acts of mental activity of the subject, leading to the formation of subjective image of the objective world.

Key words: values, professional values, professional development, professional orientation, personality structure, activity of the personality.

Received February 11, 2015

Revised February 24, 2015

Accepted March 25, 2015